

ПОЕТОНИМІЯ У РОМАНІ «МОСКОВІАДА» ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА: ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено розгляду стилістично-виражальних можливостей топонімів та ідеонімів у романі «Московиада» письменника-постмодерніста Юрія Андруховича. Висвітлено семантичне навантаження вказаних поетонімів у структурі онімного простору роману, з'ясовано їх роль у сюжетному розгортанні, у розкритті авторського задуму.

Ключові слова: онімний простір, художній текст, поетонім, топонім, ідеонім, тревестія.

Эвелина Боева. ПОЭТОНИМИЯ В РОМАНЕ «МОСКОВИАДА» ЮРИЯ АНДРУХОВИЧА: ФУНКЦИОНАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Статья посвящена анализу стилистико-выразительных возможностей топонимов и идеонимов в романе «Московиада» известного украинского писателя-постмодерниста Юрия Андруховича. Определена семантическая нагрузка указанных разрядов поэтонимов в структуре онимного пространства романа, выявлена роль поэтонимов в сюжетной линии произведения, в раскрытии авторской концепции.

Ключевые слова: онимное пространство, художественный текст, поэтоним, топоним, идеоним, тревестия.

Evelina Boeva. POETONYMY IN YURI ANDRUKHOVICH'S NOVEL «MOSKOVIADA»: THE FUNCTIONAL-STYLISTIC ASPECT

The article is devoted to the analysis of stylistic and expressive possibilities of toponyms and ideonyms in the novel «Moskoviad» of the famous Ukrainian postmodernist writer Yuri Andrukhovich. The semantic load of these classes of poetonyms in the structure of the onymic space of the novel is determined, the role of the poetonyms in the plot line of the work, in the disclosure of the author's concept, is revealed.

Keywords: onymic space, artistic prose, poetonym, toponym, ideonym, travesty.

Однією з важливих проблем сучасної української літературної ономастики є дослідження функціонально-стилістичних особливостей поетонімів у художньому творі. Власні назви (ВН) є неодмінним елементом лексики літературного твору й мають значний семантико-стилістичний потенціал. Поетонім у художньому творі – це мовний знак, що здатний поєднувати в собі і відбивати різні площини реальної та ірреальної дійсності (просторову, часову, суспільну, психологічну та ін.). Ономатворчість як прикмета ідіостилю визначається ступенем навантаження номінаційного поля в художньому тексті (ХТ) і стає найважливішою ознакою авторського письма.

Сучасна українська ономастика поповнилася значною кількістю праць, присвячених питанням термінології літературної ономастики, проблемі класифікації поетонімів, лінгвальним та екстралінгвальним факторам впливу на процеси творення та функціонування онімів у ХТ (дослідження Л. Белея, В. Калінкіна, О. Карпенко, Ю. Карпенка, Г. Лукаш, В. Лучика, В. Михайлова, Є. Отіна, М. Торчинського та ін.). Однак до цього часу відсутні спеціальні дослідження, присвячені аналізу поетонімікону прозових творів відомого українського поета, прозаїка, перекладача, есеїста Ю. Андруховича, який має, безумовно, значний вплив на формування літературного процесу в Україні. Зазначимо, що специфіку роботи письменника з ономастичним матеріалом розглянуто в незначному за обсягом, але глибокому за змістом фрагменті монографії О. Ю. Карпенко [5], в одному з підрозділів кандидатської дисертації А. І. Вегеш [3], у статті дослідниці Л. П. Зеленко [4]. Проте названі науковці зосереджували в основному увагу на виявленні ролі антропонімів та їхніх заміників у структурно-семантичній

організації творів Ю. Андруховича постмодерністського напрямку, для яких властивими є карнавальність, емоційна маркованість, характеристичність на базі несподіваних асоціативних зв'язків та сміливі експериментування зі структурою власних імен [2].

У представленій розвідці ми здійснили аналіз не менш вагомих поетонімних одиниць – топонімів та ідеонімів, які у романі бурлескного характеру «Московіада» набувають значних стилістичних можливостей, проте залишаються спорадично вивченим явищем. Отже, актуальність нашого дослідження зумовлена посиленою увагою сучасного мовознавства до проблем лінгвопоетики, крім того, ґрунтовний аналіз різних класів поетонімів такого неординарного автора торує шлях для подальших узагальнень у царині відповідної лінгвостилістичної проблематики. Метою статті є з'ясування функціонально-стилістичних особливостей поетонімів у ХТ Юрія Андруховича, що, безумовно, сприятиме глибшому вивченню особливостей літературної ономастики загалом і розкриттю внутрішньої структури ВН, що уможливить визначення індивідуального стилю письменника. Предметом аналізу є топоніми та ідеоніми як компоненти ономастичного простору роману і конституенти ідіостилу письменника.

Як зазначає Л. П. Зеленко, організуюча роль онімного простору в структурі ХТ зумовлюється його системною організацією [4, с. 169]. Поряд з антропонімами найбільш значущими елементами такої системи у романі «Московіада» є топонімні одиниці (72 одиниці – 162 вживання). Високу частотність топонімів пояснюємо тим, що автор демонструє у романі не тільки московські об'єкти. Для нього важливо показати, що в місті зібралися люди з усіх республік колишнього Радянського Союзу, адже це надає масштабності картині загального хаосу.

Як відомо, з лінгвістичної точки зору у топонімів, крім власне топонімного значення, тобто вказівки на певний географічний об'єкт, наявне етимологічне значення. Якщо емоції викликає не назва, а її носій, тобто географічний об'єкт, то експресивність назви пов'язана з топонімним значенням. Крім того, одним із засобів відтворення позиції письменника є локалізація зображуваних подій у просторі. Функціонуючи в індивідуально-авторському сегменті вертикальної площини, топонімні реалії виконують у романі Ю. Андруховича і емотивну функцію. За нашими спостереженнями, до частотних топонімних одиниць належать макротопоніми *Росія* та *Україна* (у тексті вживаються відповідно 8 та 11 разів), а також ойконіми *Москва* та *Київ* (відповідно 37 та 11 вживань). Частотність цих географічних назв зумовлена, безумовно, темою роману, адже саме ці топоніми належать до назв, які пов'язані з основною сюжетною лінією. Слід зазначити, що їхні функції виходять за межі суто номінативних, адже вони виконують особливу функцію в тексті: топоніми *Україна* та *Київ* символізують Вітчизну головного героя, а географічні назви *Росія* та *Москва* містять імперський сенс.

Серед географічних назв у творі найчастіше вживається ойконім Москва, бо основна дія відбувається саме в цьому місті. Однак значення цього ойконіма не обмежується локалізацією місця дії. Ця назва в романі стає багатозначним символом. По-перше, вона символізує мрію про досягнення слави. Як іронічно зазначено в романі, «мрія, яка приходить зі статевим дозріванням – потрапити до Москви» [1, с. 7]. Найчастіше Москва стає місцем, де розбиваються мрії (дві поетки «з глибинних провінцій Великої Росії», «ліричний юнак Слава» та багато інших мешканців гуртожитку Літературного інституту). По-друге, це місто розкішного та безтурботного життя для тих, хто має гроші. Це «місто, де можна купити все», «Москва валютна з готелями та барами» [1, с. 52]. Таку Москву відкриває для Отто фон Ф. його коханка з Америки Астрід. По-третє, Москва – це «злочинна столиця», «місто інтриг, місто тисячі та однієї катівні» [1, с. 62–63]. Зазначимо, що ця тема є наскрізною в сюжеті твору, з чим пов'язані чисельні згадки про Ф. Держинського та про тюрми – Луб'янку та Бутирку. Крім того, як знову іронізує Ю. Андрухович, це «найбільше у світі українське місто. Тут живе мільйон українців. Тут кожен десятий має прізвище на -енко» [1, с. 42].

Але існує й ще один образ Москви, про який згадується в романі: Москва – це імперська столиця. Саме це значення ойконіма підкреслено в тексті традиційним для російської

історіографії зіставленням Москви з Римом. Як відомо, столицю Російської імперії називали *Третім Римом*, щоб підкреслити спадкоємність від Римської та Візантійської імперій. Згадувана в романі книга віршів Ніколая Палкіна «Расплела косу береза» вийшла друком у видавництві «Третій Рим». Фіксуємо й інші натяки на зв'язок із Римом: «*Римська імперія загинула під ударами рабів і колонів. Ця імперія загине під ударами пияків*» [1, с. 30]; «*Тільки турки (будівельники) можуть врятувати Москву, як колись гуси врятували Рим*» [1, с. 54]. Оскільки назва *Третій Рим* присутня в тексті роману лише у вигляді прихованих натяків, можна говорити про те, що ойконім *Москва* має лише контекстні апелятивні синоніми.

Як вже зазначалося, нейтральний за своїм стилістичним значенням макротопонім *Росія* використано в романі вісім разів. Ю. Андрухович використовує й інші стилістично марковані синонімічні назви країни, які сприяють створенню багатогранного художнього образу: *Святая Русь* (2 вжив.), *Великоросія* (1 вжив.). Обидві назви мають негативну конотацію, як і топонім *Московія*. Назва *Святая Русь*, згідно з даними М. Фасмера, починає широко використовуватися в XVI–XVII ст. Її поява пов'язана з концепцією третього Риму [8, т. III, с. 584]. Тобто з самого початку ця назва має імперський сенс. У наш час цю назву продовжує використовувати православна церква московського патріархату, коли мова заходить про збереження єдності східних слов'ян (зрозуміло, під егідою Москви). У тексті роману негативна конотація цієї назви підкреслюється тим, що її використовує у своїх віршах Ніколай Палкін [1, с. 14]; вона звучить і в іронічних коментарях до виступу *добродія з тацею*: «*Показаний хрін викликав бурю оплесків. Щось із нього світилося – якась сакральна сила, войовнича державна субстанція Святої Русі*» [1, с. 128].

Топонім *Великоросія* використовується нібито в нейтральному контексті, але тлумачення цієї назви в українській історіографії не залишає сумнівів стосовно авторського задуму. Так, Г. Півторак пише, що присвоєння Московією давнього імені України – *Русь* – відбулося в XIV–XV ст. і було зумовлене насамперед великодержавницькими амбіціями московських царів. Цікаво, що у романі апелятивні найменування *імперія* (3 вжив.), *підзоряна Імперія* (1 вжив.), *Велика Імперія* (4 вжив.), *Держава* (2 вжив.), *Велика Держава* (1 вжив.), *Батьківщина* (1 вжив.) виступають у романі контекстними синонімами і до назви *Російська імперія* (2 вжив.), і до назви *Радянський Союз* (2 вжив.). Ця навмисна плутанина сприяє травестійному звучанню ХТ й підкреслює тотожність імперських амбіцій. Ю. Андрухович об'єднує представників різних епох єдиним бажанням – будь-якою ціною зберегти Імперію. Слід додати, що макротопонім *Московія* не використовується в тексті. Згадку про нього містить лише заголовок роману.

Слід зазначити, що до другої групи топонімів, які позначають віддалені у просторі або часі об'єкти, назви яких об'єднуються навколо розгляду певних важливих проблем, можна віднести макротопоніми: *Мексика, Аляска, Естонь, Литва, Прибалтика, Придністров'я, Афганістан, Польща, Фінляндія, Європа*; ойконіми: *Венеція, Таллінн*; дромонім *Володимирсько-Сибірський тракт*. Ці топоніми можна згрупувати, враховуючи ту енциклопедичну інформацію, якою вони збагачують роман.

Важливу також виявляється роль топонімів як назв просторових об'єктів. Урбаноніми, використані в романі, малюють панораму Москви: *Старий Арбат* (3 вжив.), *Новий Арбат* (2 вжив.), *Останкінська телевежа* (2 вжив.), *Василій Блаженний, костел св. Людовика, Большой театр* (по одному вживанню) та інші. Топоніми цієї групи можуть набувати символічного значення. Як символи тоталітарного режиму в романі сприймаються назви: *Красна площа* (3 вжив.), *Кремль* (2 вжив.), *Луб'янка* (3 вжив.), *Бутирська тюрюга* (1 вжив.). Символом розрухи та негараздів постає *Київський вокзал* (2 вжив.), на якому ночують українські заробітчани. Особливе ж місце в романі займає *пивбар на Фонвізіна* (5 ужив.), де «*відбувається одна з блюзнірських мес, апокаліптична забава для горлянок і сечових міхурів*» [1, с. 29]. Цей урбанонім насправді набуває апокаліптичного звучання, бо пияцтво перетворюється на блюзнірську месу перед Всесвітнім потопом, під час якої християнська символіка змішується із сатанинською.

Ю. О. Карпенко висловив цікаве спостереження стосовно того, що «концентрація топонімів додає сюжетові динамізму, прискорює розвиток дії» [6, с. 145]. Роман «Московіада» теж містить матеріал для подібного висновку. Головний герой метушливо носить по

«просяклій водами Москві напідпитку та ще й з підвищеною температурою» і весь час попадає не туди, куди планував. Ця його метушня передається за допомогою концентрації урбанонімів: зупинка *«1-й Дмитровський проїзд»*, готель *«Маладьожная»*, пивбар на *Фонвізіна*, архітектурний комплекс *Луб'янки* (іронічно), зупинка *«Бутирська, 46»*, *Савьоловський вокзал*, *Серпухівська лінія*, станція *«Боровицька»*, *Кремль*, станція *«Арбатська»*, *Фільовська лінія*, *Арбатсько-Покровська лінія*, *Новий Арбат*, *проспект імені Калініна*, *концертний зал «Октябрь»*, *магазин «Мелодія»*, *Бульварне кільце*, станція метро *«Пушкінська»*, *Пушкінська площа*, станція *«Ковальський міст»*, *Бутирська тюрюга*, станція метро *«Менделєєвська»* [1, с. 45–47]. Як бачимо, у цьому фрагменті тексту використано 29 власних назв, а деякі з них ще й повторюються, коли Отто розмірковує, куди йому краще їхати. Слід додати, що не завжди концентрація топонімів сприяє динамічності ХТ. Іноді це призводить до виникнення ефекту театральних декорацій, що теж зумовлюється певним авторським задумом.

Наявність у *«Московіаді»* значної кількості ідеонімів є цілком зрозумілою, адже роман описує *«творче середовище»* Літературного інституту. Дослідниця Н. В. Подольська зазначає, що термін *ідеоніми* умовно об'єднує різні категорії власних назв, денотати яких зосереджені у сфері розумової, ідеологічної та мистецької діяльності, у тому числі *артіоніми* (назви творів живопису, графіки, скульптури), *бібліоніми* (заголовки будь-яких творів), *гемероніми* (назви органів періодичного друку, у тому числі газет, журналів, інформаційних бюлетенів) і т. п. [7, с. 61, 38, 46].

У романі *«Московіада»* представлено 20 ідеонімів: три назви журналів, одна назва газети, дві назви видавництв, дві назви музичних творів, дві назви поетичних збірок, вісім назв віршів та дві назви поем. Серед назв журналів фігурують дві українські – *«Вітчизна»* та *«Київ»* – та одна єврейська – *«Советіш Геймланд»* (*«Радянська Батьківщина»*). Перелік київських журналів, розміщений в Інтернеті, дає уявлення про те, що журнал *«Київ»* відсутній серед сучасних видань. Літературно-художній журнал *«Вітчизна»* є органом Спілки письменників України. Саме в цих київських журналах мріє надрукуватися чекіст *«Сашко»*, на що головний герой пропонує йому обрати *«Лілею-НВ»* (івано-франківське видавництво, яке друкує твори Ю. Андруховича). Так у тексті роману з'являється прихована згадка про автора.

Єврейський журнал відрекомендовано як *«живе свідчення ненастанної державної турботи про культуру малих народів»* [1, с. 5]. У цій іронічній фразі, що висміює радянську риторіку, основною є вказівка на малий народ (згадаємо Малоросію). Спростування імперського ставлення до інших культур у тексті роману здійснюється за допомогою згадки про тисячолітні символи єврейського народу – зірку Давида [1, с. 3] та Біблію (протягом усього тексту). Цікаво, що *«перекреслену зірку Давида»* Ю. Андрухович помістив на обкладинці книги Ніколая Палкіна: *«Серия «Русская идея». Основана в 19...г. Николай Палкин. Распела косу береза. Новые стихи. Издательство «Третий Рим». На обкладинці зображено березу, перекреслену зірку Давида і жвавого двоголового орла»* [1, с. 14]. Суміш несумісних символів традиційним для *«Московіади»* способом підкреслює абсурдність ситуації. Є й згадка про газету *«Литературная Россия»*, у яку загорнуто рибу, придбану в пивбарі [1, с. 86].

У *«Московіаді»* представлені й назви двох музичних творів. Музичне оформлення роману сприяє передачі різноманітних емоційних нюансів. Так, *«Ода до радості»* Бетховена, як зі злістю міркує п'яний та хворий Отто, повинна прозвучати тоді, коли Москва припинить своє існування [1, с. 63]. До речі, саме цей твір згадується тому, що з 1972 року він є гімном Ради Європи, а з 1985 року став гімном ЄС. Отже, ця згадка продовжує тему протиставлення Заходу та Сходу, демократії та імперського мислення. *«Реквієм»* Моцарта передає інший настрій головного героя: *«від благодатним впливом його нелюдської музики»* Отто мріє *«почати свій роман у віршах»* [1, с. 88].

У романі представлені також ідеоніми та скриті цитати, які сприяють створенню атмосфери літературної творчості, однак, як вже зазначалося, вони вказують не на студентів Літературного інституту, а на класичну поезію та прозу: це епос народів Індії *«Магабхарата»*, давньогрецькі епічні поеми *«Іліада»* та *«Одіссея»*, *«Сонети до Орфея»* німецького поета Райнера Марії Рільке, поема О. С. Пушкіна *«Руслан та Людмила»*, натяки на прозу Л. Толстого, М. Булгакова, О. Толстого, В. Набокова, О. Гріна, Жорж Санд, на поезію Й. Бродського, Ю. Андруховича та багатьох інших.

Коли йдеться про реальний літературний твір, Ю. Андрухович навмисно подає лише часткову інформацію, яку читач має тлумачити, спираючись на власне знання світової літератури та на додаткові джерела. Виникає своєрідний ігровий момент, який підштовхує до активної роботи над текстом. Так, у романі звучить ім'я Пушкіна, а назва поеми «Руслан та Людмила» виникає у свідомості читача тоді, коли з'являється десантник Руслан. Ю. Андрухович згадує в ігровій формі й поезію Рембо. П'яний Отто констатує, що нагадує собі одну з поезій Рембо: *«Тільки ти не п'яний корабель. Корабель – це занадто красиво для тебе»* [1, с. 47]. У «Московіаді» фігурують також вигадані ідеоніми, які виконують різноманітні функції. Так, найчастіше згадувана в романі збірка віршів «Расплела косу береза» потрібна Ю. Андруховичу для того, щоб висміяти тих, хто декларує фальшиві шовіністичні гасла. Цікаво використані в романі й назви віршів *«ліричного юнака Слави»*. Вони носять романтичні жіночі імена: *«Анготея»* (оповідання О. Гріна «Елда та Анготея»); *«Аеліта»* (фантастичний роман О. Толстого); *«Консуела»* (роман Жорж Санд «Консуело», який описує любовні страждання); *«Лоліта»* (роман В. Набокова про кохання дорослого чоловіка до німфетки); *«Айседора»* (американська танцівниця Айседора Дункан, яка з 1922 по 1924 рік була дружиною поета С. Єсеніна). Якщо перші три жіночі імені повинні, мабуть, натякнути на любовні страждання самого *«ліричного юнака Слави»*, то імена Лоліти та Айседори мають цікаві смислові зв'язки в тексті «Московіади»: у «Московіаді» теж розповідається про любовні стосунки Отто фон Ф. з *«неповнолітньою дурепою»* Вікою (паралель з Лолітою); у романі декілька разів згадується про поета С. Єсеніна, ім'я його дружини – одна з таких згадок.

Отже, дослідження топонімів та ідеонімів у романі Ю. Андруховича «Московіада» дозволяє зробити висновок про надзвичайно важливе місце поетонімів у творчій палітрі письменника. Як власне лексичне, так і конотативне, контекстуальне значення поетонімів, що представлені в художній структурі роману, формують семантику онімного простору тексту. Поетоніми, відображаючи реалії суспільного, політичного, культурно-мистецького життя, розширюють вертикальний контекст роману, зокрема, його глобальний зміст. Семантико-стилістичний потенціал досліджених розрядів поетонімів у романі Ю. Андруховича відзначається різноманітністю і відтворює характерні особливості художнього стилю письменника. Чекають на дослідження й інші розряди ВН, які зустрічаються у постмодерністській прозі Ю. Андруховича і здатні доповнити висновки про складники його літературної майстерності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрухович Ю. Московіада: роман жахів / Юрій Андрухович. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. – 152 с.
2. Будін Пер-Арне. Кінець імперії: роман Ю. Андруховича «Московіада»/ Пер-Арне Будін // Слово і час. – 2007. – № 5. – С. 62–66.
3. Вегеш А. І. Традиції та новаторство української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Анастасія Іванівна Вегеш. – Ужгород, 2009. – 273 с.
4. Зеленко Л. П. Способи номінації персонажів як засіб когезії художнього тексту / Л. П. Зеленко // Слов'янський збірник / [відп. ред. О. А. Войцева]. – Чернівці: «Букрек», 2013. – Вип. XVII. – С. 166–183.
5. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики: [монографія] / О. Ю. Карпенко. – Одеса: Астропринт, 2006. – 180 с.
6. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика Ліни Костенко: [монографія] / Ю. О. Карпенко, М. Р. Мельник. – Одеса: Астропринт, 2004. – 216 с.
7. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская / [отв. ред. А. В. Суперанская]. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Наука, 1988. – 190 с.
8. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / [перевод с нем.] / М. Фасмер. – М.: Прогресс, 1986–1987. – Т. III–IV.

Стаття надійшла до редакції 29.05.2017 р.